

УДК 81'276:42

МОВНІ УПОДОБАННЯ ЧЕРКАСЬКИХ СТУДЕНТІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ)

Лариса Корновенко

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
б-р Т. Шевченка, 81, Черкаси, 18031, Україна
l-kornovenko@rambler.ru*

Статтю присвячено аналізу мовлення студентів Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, простежено вплив соціокультурних реалій на мовні орієнтації молоді загалом. У результаті опитування зроблено висновок про те, що рідна мова (українська) є домінуючою у спілкуванні не лише в сім'ї, а й у навчальному закладі.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовні уподобання, мовний портрет, соціолінгвістичне опитування.

Перші наукові праці, присвячені вивченню мови як соціального явища, спроби пов'язати вивчення мови з дослідженням тих конкретних явищ, про які свідчить мова, належать лінгвістам Б. Ларіну, В. Жирмунському, М. Петерсон. Аналіз мовознавчої літератури засвідчує також, що систематичність лінгвістичного вивчення мови міста вперше запропонував Б. Ларін у статті «О лингвистическом изучении города» (1928). Саме цей лінгвіст особливу увагу спрямував на з'ясування історії окремих слів, на живе розмовне мовлення. Ще 1928 р. Б. Ларін зазначав: «Ми запізналися з науковою розробкою мовного побуту міста... та й ніде до цього часу вона не проводилася широко і систематично... Наукова традиція у цій сфері ще не склалася» [1: 175, 191]. Лінгвіст вважав, що основним предметом вивчення в науці про мову є не індивідуальне мовлення, а те в ньому, що відповідає нормі конкретного соціального угруповання [1: 176]. На думку Д. Лихачова, Б. Ларін увів в науку вивчення «міських діалектів», визначив напрям і метод цієї галузі мовознавства [2: 6].

Теоретично соціолінгвістичні проблеми розкрито в широкому колі праць радянських та сучасних вітчизняних учених: Р. Будагова, Ю. Дешерієва, Л. Крисіна, Б. Головіна, І. Білодіда, Г. Їжакевич, Г. Черторизької, Н. Озерової, В. Русанівського, І. Півторака, В. Манакіна, Л. Масенко, Г. Мацюк, В. Мусієнко, Л. Ставицької, Г. Радзівєвської, Н. Шумарової та ін. Соціолінгвістичному контексту вивчення мов присвячено дослідження таких зарубіжних учених, як: Ш. Баллі, В. Гумбольдт, А. Мейє, В. Матезіус, Г. Фергюсон.

Соціолінгвістичні проблеми міста в контексті українських мовних реалій досліджують Л. Масенко, Г. Залізняк, Н. Якубчак та ін. [3: 132–167]. Російський мовознавець О. Сиротініна, виокремлюючи локальні особливості мовлення мешканців Саратова, залучала до створення мовного образу міста лексику Саратова в її офіційних та неофіційних варіантах: назви вулиць міста, підприємств громадського харчування, магазинів, назви ринків, окремих мікрорайонів, театрів, назви службовців, студентів, мешканців міста [4: 247–253].

Дослідження демолінгвістичної ситуації, на думку французького лінгвіста Л.-Ж. Руссо, має надзвичайне значення, адже саме воно надасть можливість встано-

вити чисельність носіїв кожної з мов, що вивчаються, ступінь і природу дво- чи багатомовності населення, рівень знання мов (рівень грамотності, володіння літературною мовою, мовні звички, аналіз використання мови залежно від типу ситуації спілкування, наприклад в сім'ї, на роботі), кореляції між використанням мов та соціоекономічним статусом носіїв [5: 107]. Реальний демолінгвістичний портрет міста (термін Л.-Ж. Руссо), регіону взагалі дозволить зрозуміти сучасні мовні тенденції, запобігти конфліктам, вибудувати стратегії мовної політики.

Створення мовного портрету міста Черкаси має не лише наукове, а й практичне значення для вирішення завдань державної мовної політики України загалом. Всебічний аналіз мовної ситуації вимагає від лінгвістів проведення польових досліджень, обстеження населення певних областей, його анкетування тощо. Це дає матеріал для осмислення заходів з мовного будівництва (*language engineering*) і мовного планування (*language planning*).

Мовний портрет міста Черкас характеризує відносно стабільний етнічний склад населення (згідно з останнім переписом населення 2001 р., 89,6% – українці, 8,4% – росіяни; причому із загальної кількості українців, що проживають у місті, 96,9% вважають рідною українську мову) [6: 3–10].

Згідно з офіційною статистикою, відповідно до вимог чинного законодавства, всі дошкільні заклади міста послуговуються українською мовою. Освіта і виховання в професійно-технічних закладах також здійснюється українською мовою. Навчання студентів у вищих навчальних закладах Черкащини наблизилося до повного переходу на українську мову. У 2008/2009 навчальному році в Черкаській області функціонувало 696 загальноосвітніх навчальних закладів, з них 7 – двомовних шкіл, 1 – російськомовна школа [7: 16]. У Черкаській області 98% учнів навчаються українською мовою [7: 27]. Офіційні інформаційні дані Черкаської області демонструють також зменшення кількості учнів, які навчаються російською мовою: якщо 2002 р. їх було 5334, у 2003 р. – 4184, то 2008-го – 1250 учнів; зменшилася також кількість двомовних шкіл: у 2002 р. їх було 26, у 2003 р. – 21, а 2008 р. – 7.

Опитування 225 підлітків, проведене в міських літніх таборах відпочинку у 2007 р., показало, що кількість дітей, які володіють українською мовою збільшилася до 88,8% (у порівнянні із 62,6% у 2003 р.). Одночасно зменшилася кількість дітей, які володіють українською та російською мовою до 4,4% у 2007 р. (14,8% у 2003 р.). На перерві більшість (66%) опитаних спілкується, за їхнім твердженням, українською мовою, 13,7% – російською, 20,3% інформантів використовують російську або українську мову залежно від ситуації. Водночас поза шкільними стінами спілкування українською мовою зберігають 34,4% опитаних, 36,8% інформантів спілкуються російською, 28,8% інформантів використовують російську і українську мову однаковою мірою [6: 3 – 10].

Офіційні статистичні дані не завжди і не вповні відображають реальний стан речей, така їх специфіка. Тому, на наш погляд, зростає роль інших джерел інформації, які дозволяють відобразити особливості мовної ситуації Черкас та створити фрагмент мовного портрету міста. Наприклад, надзвичайно плідним для створення мовного портрету міста є залучення результатів студентської соціолінгвістичної практики, яка щорічно проводиться під керівництвом викладачів кафедри загального та російського мовознавства Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Усне мовлення мешканців міста досліджується за допомогою таких соціолінгвістичних методів:

1) *анкетування*, одного з найбільш поширених у соціолінгвістиці методів отримання масового матеріалу у вигляді відповіді на питання спеціально складеної програми. Зміст анкет, формулювання питань, порядок розміщення змінюється залежно від завдань соціолінгвістичного дослідження;

2) *одержання статистичних даних* щодо населеного пункту взагалі та аналізованих підприємств зокрема;

3) *збір зорової інформації* у місті (оголошення, таблички, вивіски, рекламні щити тощо);

4) *збір слухової інформації* (запис спонтанного мовлення під час телефонних розмов);

5) *спостереження* над мовою працівників сфери обслуговування (магазини, пошта, ринок, транспорт) та державних установ;

6) *спостереження* над мовою підлітків;

7) *вивчення мови засобів масової інформації* (місцеві радіо, газети тощо) та працівників цієї ж сфери (редакції газет «Антенa», «Місто», «Молодь Черкащини», «Нова доба»).

Відповідно до сучасних соціолінгвістичних концепцій, соціум розглядаємо як багатовимірний простір, у якому індивідів-носіїв мови класифікуємо за віком, місцем народження і виховання, соціальною та професійною належністю, статтю тощо. Водночас кожен мовець у соціолінгвістиці значущий так само, як окрема клітина в біології [8; 9]. Дослідження мовних орієнтацій та уподобань студентів надасть можливість створити фрагмент мовного портрету міста. Вихідна гіпотеза, яка лягла в основу нашого опитування, така: українська мова є домінуючою в спілкуванні молоді не лише в сім'ї, а й у навчальному закладі.

Мета нашої статті – з'ясувати мовні орієнтації та уподобання студентів Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького (далі – ЧНУ ім. Б. Хмельницького) на основі проведеного пілотного соціолінгвістичного анкетування.

Анкета складається з двох частин. У першій – відомості про інформанта: курс, інститут/факультет, стать, мова навчання в школі, а також місце народження. У другій частині потрібно було відповісти на такі питання: рідна мова (українська, російська); мова спілкування: вдома, в університеті, з друзями, з незнайомими людьми (українська, російська); мова спілкування батьків: мама (українська, російська), батько (українська, російська); вибір мови за уподобанням/за інформацією: читати книги (українська, російська), дивитися фільми і передачі (українська, російська); вільне володіння мовою: українською мовою, російською мовою або обома; ставлення до вивчення російської мови в школі нарівні з європейськими мовами: так, ні, важко відповісти; визначення статусу російської мови в Україні: друга державна, регіональна мова, мова меншин.

Опитано – 150 осіб – студентів п'ятих інститутів/факультетів ЧНУ ім. Б. Хмельницького, які представляють гуманітарну і природничу сфери; період опитування – травень 2010 р. Результати опитування подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Мовні уподобання черкаських студентів

Інститут/Факультет	Істор.-філософ.		Екон. і права		Фізич. фак.		Іноз.мов		Пед.освіти соц. роб.		Всього	
	30 ос.		30 ос.		30 ос.		30 ос.		30 ос.		150 ос.	
Відповіді	Укр.	Рос.	Укр.	Рос.	Укр.	Рос.	Укр.	Рос.	Укр.	Рос.	Укр.	Рос.
1. Рідна мова:	30	0	28	2	30	0	26	4	30	0	144	6
2. Якою мовою Ви розмовляєте:												
- у сім'ї	30	0	27	3	24	6	21	9	24	6	126	24
- на перервах у навчальному закладі	30	0	25	5	30	0	13	17	30	0	128	22
- у колі друзів	30	0	25	5	24	6	17	13	27	3	123	27
- з незнайомими	30	0	25	5	24	6	11	19	27	3	117	33
3. Мова батьків:												
- мати	28	2	25	5	25	5	19	11	25	5	122	28
- батько	26	4	27	3	25	5	21	9	27	3	126	24
4. Якою мовою любляете:												
- читати книги	18	12	28	2	16	14	5	25	17	13	84	66
- дивитися фільми, передачі	22	8	12	18	6	24	3	27	21	9	64	86
5. Якою мовою вільно володієте:												
- українською	17		16		23		7		15		78	
- російською	0		2		1		7		1		11	
- обома	13		12		6		16		14		61	
6. Чи повинні вивчати в школі російську мову нарівні з іншими європейськими:												
- так	12		12		12		24		13			73
- ні	9		9		6		1		12			37
- важко відповісти	9		9		12		5		5			40
7. Яким Ви бачите статус російської мови в Україні:												
- друга державна	2		4		8		18		5			37
- регіональна мова	8		11		14		10		18			61
- мова нацменшин	21		15		7		2		7			52

Всі опитувані репрезентують одну соціалему – студентство, яку можна охарактеризувати за відповідями на першу частину анкети як мовний колектив із такими спільними рисами: вік (18-20 років), освіта (незакінчена вища), місце тривалого проживання (Черкаси або Черкаська область), мова шкільної освіти – українська. Зазначимо, що жоден з інформантів не вказав на те, що вчив російську мову в школі (отже, гіпотетично: оволодів російською мовою в сім'ї або самостійно). В той же час стало відомо, що частка україномовних студентів, для яких українська є рідною мовою, становить 96%.

Частка україномовних студентів, що вільно володіють українською мовою, відносно більша (52%) порівняно з двомовними (41%) та значно більша порівняно з російськомовними (7%).

Порівняльна характеристика відповідей респондентів на питання «Якою мовою розмовляєте..?» засвідчує достатньо високу комунікативну потужність української мови у сфері офіційно-ділового спілкування. Свідомий вибір мови в неформальній сфері (на перерві, у колі друзів 78% респондентів розмовляли б із незнайомою людиною українською мовою, аналогічно 22% – російською мовою) також стверджує зростання показників мовної стійкості.

Так, згідно з опитуванням, розмовляють українською мовою в сім'ї і в навчальному закладі всі інформанти-історики, 90% студентів інституту економіки і права, студенти педосвіти і соціальної роботи (пор.: у сім'ї – 80%), студенти фізичного факультету також спілкуються українською мовою в навчальному закладі (пор.: вдома – 80%). Інша ситуація характеризує інформантів інституту іноземних мов: 70% опитуваних студентів інституту іноземних мов розмовляють українською мовою в сім'ї, водночас у навчальному закладі послуговуються українською мовою 43% опитуваних студентів.

Мовноконкурентною залишається ситуація у виборі інформації за мовою (56% інформантів надають перевагу книгам українською мовою, одночасно 57% інформантів обирають російськомовні телевізійні передачі).

Полікодовість респондентів – перемикання на російську мову зумовлена, на наш погляд, і об'єктивними соціально-історичними причинами (активний українсько-російський білінгвізм батьків, соціальні перетворення, зміни в суспільно-політичній формації), і суб'єктивними (бажання до інформаційної відкритості, високий рівень мовної компетенції, професійна необхідність у послугуванні українською/російською мовами, комунікативні потреби мовця). Окрім того, більшість опитуваних студентів (52%) володіє українською мовою, 41% вільно володіє українською та російською мовами, 7% вільно володіє лише російською мовою.

Стосовно прихильності до вивчення російської мови в школі, то констатуємо, що більшість студентів – 48,7%, вважають, що російської мови повинні навчати в школі нарівні з європейськими. Насамперед, це зумовлено тим, що російська мова, як і раніше, є престижною мовою серед європейських мов і її статус є досить високим у країні, як і на пострадянському просторі. Знання російської мови забезпечує можливість спілкування з людьми інших національностей і відкриває нові перспективи міжнаціонального й міжкультурного спілкування. Студентів інституту іноземних мов найбільш яскраво характеризує функціональний білінгвізм, тому вони виявили найбільшу прихильність до вивчення російської мови в школі.

Однак решта опитаних студентів не поділяє цієї позиції (ні – 24,7% і важко дати відповідь – 26,6%). Так, студенти інституту історії та філософії, а також інституту економіки і права не надають особливого значення вивченню російської мови в школі нарівні з іншими європейськими мовами. Це зумовлено, перш за все, прагматичними установками сьогодення, традиціями. Усі предмети, які формують світоглядну позицію, викладаються українською мовою. Цей факт наслідок також того, що всі студенти обох інститутів не вивчали російської мови в школі. Не заперечуємо, що імовірно, така позиція є відображенням певних політичних уподобань та світоглядних орієнтацій сучасної молоді.

Серед студентів інституту педагогічної освіти, соціальної роботи та мистецтв 43% інформантів відповіли, що російська мова повинна вивчатися в школі нарівні з європейськими, 56% – не змогли дати відповідь або вибрали відповідь «ні». Специфіка цієї групи пояснюється тим, що, незважаючи на використання російської мови у сфері інформації, вони, тим не менше, обмежують можливість її вивчення в школі.

Ставлення студентів-істориків до статусу російської мови вповні укладається в межі Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Подібне бачення статусу російської мови поділяють студенти інституту економіки і права. На питання анкети «Чи вважаєте ви, що російська мова в Україні повинна бути: державною, регіональною, мовою нацменшин?» студенти-фізики відповіли так: 26% вважають, що російська має бути мовою нацменшин, 48% – регіональною і 26% – державною. Загалом результати анкетування виявили: дещо переважає частка інформантів (40,6%), які вважають, що російська мова в Україні повинна мати статус регіональної мови, відносно менша частка (35,3%) тих, хто виступає за статус російської як мови національних меншин, найменшу частку (22,5%) становлять симпатичні позиції, що російська мова повинна бути державною в Україні.

Звичайно, найбільш лояльною до статусу російської мови як другої державної є група інформантів інституту іноземних мов та фізичного факультету, що, ймовірно, зумовлено такими чинниками: мовою викладання, наявністю літератури за фахом, навчальною діяльністю, професійною зорієнтованістю тощо.

Отже з отриманого опитування ми бачимо, що найбільш позитивно до вивчення в школі російської мови разом з європейськими мовами ставляться студенти інституту іноземних мов, можливо, під впливом середовища навчання. Адже основна мова, якою викладають предмети – російська. Простежено пряму кореляцію між мовою спілкування інформантів цієї групи (російська мова домінує в спілкуванні з батьками, друзями, незнайомими людьми) та визначенням її статусу в державі. Слід зазначити, що студенти університету, які переважно україномовні, вважають, що російську мову потрібно вивчати в школах разом з європейськими мовами, а також бачать російську мову як регіональну в Україні.

У результаті опитування зроблено висновки про те, що усвідомлення необхідності вивчення російської мови в школі у студентському середовищі неповне; про це свідчать і значні розбіжності у відповідях респондентів.

Підтвердилось положення про те, що рідна мова (українська) є домінуючою у спілкуванні не лише в сім'ї, а й у навчальному закладі. Престижність, органічність української мови в соціумі міста зростає, про що свідчить укорінення ініціальних реплік при звертанні та спілкуванні з незнайомими на вулиці. Пер-

спективу вбачаємо в розширенні матеріалу дослідження та деталізації опитування із систематичним урахуванням позалінгвістичних (соціальних та етнокультурних) чинників.

1. *Ларин Б. А.* История русского языка и общее языкознание (Избранные работы) : учеб. пособие для студ. педин-тов / Б. А. Ларин ; сост. проф. Б. Л. Богородицкий, проф. Н. А. Мещерский. – М. : Просвещение, 1977. – 224 с.
2. *Лихачев Д. С.* О Борисе Александровиче Ларине / Д. С. Лихачев // История русского языка и общее языкознание (Избранные работы) : учеб. пособие для студ. пед ин-тов / сост. проф. Б. Л. Богородицкий, проф. Н. А. Мещерский. – М. : Просвещение, 1977. – С. 5–10.
3. *Залізник Г.* Мовні орієнтації та цивілізаційний вибір українців / Галина Залізник // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 132–167 .
4. *Сиротинина О. Б.* Языковой облик г. Саратова / О. Б. Сиротинина // Разновидности городской устной речи. – М. : Наука, 1988. – С. 247–253.
5. *Руссо Л.-Ж.* Разработка и проведение в жизнь языковой политики / Л.-Ж. Руссо // Языковая политика в современном мире. По материалам Третьего и Четвертого международных семинаров по государственной языковой политике и актуальным проблемам двуязычия (Париж, 2005 ; СПб., 2005–2006). – СПб. : Златоуст, 2007. – С. 97–122.
6. *Корновенко Л., Мусієнко В.* Мовний портрет міста Черкаси (за результатами соціолінгвістичного опитування) / Л. Корновенко, В. Мусієнко // Вісник Черкаського національного університету. Сер. Філологічні науки. – Черкаси, 2004. – № 160. – С. 3–10.
7. Основні показники розвитку освіти області у 2009 році. – Черкаська обласна державна адміністрація. Головне управління освіти і науки. – Черкаси, 2009. – 120 с.
8. *Вахтин Н. Б.* Социоллингвистика и социология языка : учеб. пособие. / Н. Б. Вахтин, Е. В. Головкин. – СПб. : ИЦ «Гуманитарная Академия», 2004. – 336 с.
9. Принципы и методы социоллингвистических исследований. – М. : Наука, 1989. – 200 с.

LINGUISTIC PREFERENCES OF CHERKASY STUDENTS (BASED ON SOCIOLINGUISTIC OBSERVATIONS)

Larysa Kornovenko

*Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy
81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18031, Ukraine
l-kornovenko@rambler.ru*

The article examines the speech of the students of Bohdan Khmelnytskyi National University in Cherkasy tracing the influence of sociocultural environment on linguistic orientation of the youth in general. On the basis of the opinion poll it has been concluded that the native language (Ukrainian) is dominant not only in family communication, but also in educational establishment.

Key words: sociolinguistics, linguistic preferences, linguistic portrait, sociolinguistic opinion poll.

**ЯЗЫКОВЫЕ ПРИСТРАСТΙΑ ЧЕРКАССКИХ СТУДЕНТОВ
(ПО МАТЕРИАЛАМ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ НАБЛЮДЕНИЙ)**

Лариса Корновенко

*Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого
б-р Т. Шевченко, 81, Черкассы, 18031, Украина
l-kornovenko@rambler.ru*

Статья посвящена анализу речи студентов Черкасского национального университета имени Богдана Хмельницкого, прослежено влияние социокультурных реалий на языковые ориентации молодежи в целом. В результате опроса сделан вывод о том, что родной язык (украинский) является доминирующим в общении не только в семье, но и в учебном заведении.

Ключевые слова: социолингвистика, языковые пристрастия, языковой портрет, социолингвистический опрос.

Стаття надійшла до редколегії 19.10.2010

Прийнята до друку 20.11.2010